

Martin A. Hansen og sakraltopografien

Af Henrik Denman

Går man hen til bogreolen med Martin A. Hansens bøger, lægger man først og fremmest mærke til de skønlitterære romaner og novellesamlinger, der gav ham en fremtrædende plads i dansk kulturliv i midten af 1900-tallet. Romanerne *Lykelige Kristoffer* og *Løgneren* og novellerne fra samlingerne *Tornebusken* og *Agerhønen* læses stadig. Men andre titler tilkendegiver, at forfatteren også havde andre interesser: Essaysamlingen *Tanker i en Skorsten* og det historiske værk *Orm og Tyr* mere end antyder, at historien havde en fast forankret plads i Martin A. Hansens bevidsthed.

Gennem barndommen på Stevns og ungdommens studieår til lærer på Haslev Seminarium var Martin A. Hansen meget optaget af historien - fra barndommen inspireret af den norske forfatter Nordahl Rolfsens *Verdenshistorie*. I løbet af studieårene indsnævrede han interessen til i højere grad at koncentrere sig om Danmarks historie, og det blev snart vor forhistorie og middelalderen, som optog ham. Endnu inden han valgte lærergerningen, overvejede han nøje, om han skulle blive historiker. Han valgte som nævnt uddannelsen som lærer, men på seminariet var det i høj grad også vor tidligste historie, han studerede i sin fritid, bakket op af og inspireret af studiekammeraten Alfred Lykke Davidsen. Efter afsluttet eksamen på seminariet holdt Martin A. Hansen og Lykke Davidsen en tæt kontakt med hinanden gennem breve. Af brevene kan man se, at Lykke Davidsen var en inspirator for Martin A. Hansen, og han kunne vedlægge sine breve med litteraturlister på indtil flere sider over bøger, som han stærkt anbefalede Martin A. Hansen at læse.

Som bekendt blev det skønlitteraturen, der formede Martin A. Hansens livsbane, men det er vigtigt at fastholde, at forfatterskabet rummer to strømninger: den skønlitterære og den historiske. Han var en flittig essayist, og et stort antal essays har historiske emner, især centreret omkring fortid og middelalder. De blev bragt primært i aviser, man

blev først optrykt i bogform senere i forfatterskabet eller efter hans død, og derfor fremstår de ikke så synligt.

Forfatteren som historiker

Martin A. Hansens historiske verden var Danmark og Norden. Især i årene i Allerslev, som han flyttede til i 1950, brugte han meget tid på at rejse - på de såkaldte kirkerejser, med familien til Norge og med vennen, maleren Sven Havsteen-Mikkelsen under arbejdet med *Rejse paa Island*. Det var altid i de nordiske lande, hans rejser foregik. Han kom aldrig sydpå. Det betød ikke, at han var uden kendskab til det øvrige Europas kultur, historie, litteratur - tværtimod. Han var meget bevidst om netop Danmarks rolle i middelalderens internationalisering, kristendommens indtog her i landet og med den vort sæt af værdinormer af etisk og moralsk målestok.

Særligt optaget var han af de afgørende krydsfelter i Danmarks historie, hvor danskernes religion har skiftet spor: Da danskerne blev kristne, som er emnet for *Orm og Tyr*, og da vi smed den katolske kirke på porten og blev lutheranere, som er emnet for den historiske roman *Lykkelige Kristoffer*. Hans grundlæggende synspunkt var, at en af de mest skelsættende begivenheder i Danmark, overgangen fra Odin til Jesus, er foregået som en typisk dansk, pragmatisk, blød og praktisk løsning, et religionsskifte i ro og mag med en glidende overgang.

Man kan sige, at Martin A. Hansens historiske interesse faldt i tre perioder. Den første periode var ungdoms- og studieårene, hvor han fik et solidt fagligt fundament og nøje overvejede, om han skulle gøre historie til sit hovedfag. De første artikler, han fik offentliggjort, stammer fra denne periode og handler om fredningssager i Strøby-området på Stevns, og i den forbindelse var han i nær kontakt museumsinspektør Axel Steensberg fra Nationalmuseet.

Den anden historie-periode kom i besættelsesårene, hvor man uden overdrivelse kan sige, at han skrev som en besat. Han genopdagede sin barndoms land og tog fat i mange emner fra ældre dansk historie, som han fik trykt som kronikker.

Den tredje periode er de fem år, fik nåede at leve i Allerslev. Han flyttede i 1950 fra Brønshøj til den gamle valgmenigheds-præstegård, en trelænget stråtekt bygning, som

han gav navnet "Salum" efter en skånsk runestenstekst. Han var på toppen af sin karriere som skønlitterær forfatter, *Løgneren* havde netop været bragt som radioføljeton og havde befæstet hans ry som en af periodens absolut stærkest fremtrædende forfattere - og så valgte han at skifte spor. Han koncentrerede sig herefter om det kulturhistoriske forfatterskab - mange har ment, at det var en surrogatbeskæftigelse, fordi han skønlitterært var udbrændt, men det er næppe hele forklaringen. Nok ønskede han at træde til side som skønlitterær forfatter, men som jeg har antydnet, lå det lige for at vende sig mod den livslange interesse, historien.

Martin A. Hansen var velbevandret i både den samtidige og ældre faglitteratur. Hans eget bibliotek præges af interessen for at sætte sig ind i faglitteraturen, og han lånte fagbøger i stort antal. Han saksede fra aviser og tidsskrifter og lagde artiklerne i mapper eller klistrede dem i udklipsbøger. Han gjorde flittigt notater. Som vennen Palle Lauring har skrevet, så respekterede og beundrede han videnskaberne og fagfolk, men han forbeholdt sig retten til at være med og navnlig retten til at bygge syntese af forarbejderne, egne eller andres. Om resultaterne kom fra en magister eller en professor eller fra en amatør var ham ligegyldigt.

Inden vi går i dybden med Martin A. Hansens hypoteser om det sakrale landskab, skal vi følge ham ud til historien i det danske kulturlandskab.

Arbejdet med Orm og Tyr

I juni 1949, midt i det hektiske arbejde med at skrive *Løgneren*, modtog Martin A. Hansen et brev fra bankdirektør H. Leth-Espensen i Randers. Brevet indeholdt en opfordring til Martin A. Hansen om at skrive en bog om de danske landsbykirker. Nu kunne forfatteren rent praktisk ikke gå i gang med så stor en opgave lige på det tidspunkt, hvilket han svarede, men han tilføjede, at ideen ikke lå ham fremmed.

Den danske landsbykirke havde optaget ham i mange år. I et essay fra 1940 havde han skrevet om de gamle helligdomme, hvor han drøftede oldtidsgravenes, kirkernes og kirkegårdenes betydning for alle tiders slægter. I essayet lader han tre venner foretage en pilgrimsrejse til dysser, bo-

pladser og kirker på Sjælland. På deres tur søger de ly i en gammel jættestue, og en af deltagerne siger:

Det slaar mig, at skønt vort Maal simpelthen var Egnens ældste jordfaste Minder, og saa kan det kun blive Kirkerne og Oldtidsgravene, har vi virkelig besøgt Ting, der er i nær Slægt. Mellem de yngste Høje og de ældste Kirker er der et Spring paa et Par Aartusinder næsten, og dog er Høje og Dysser Udtryk for det samme som Kirkerne. Jættestuen her udtrykker jo samme Spænding mellem Livs- og Dødsforestillinger.¹

Udsagnet blev en ledetråd i Martin A. Hansens forståelse af det sakrale landskab.

Henvendelsen fra bankdirektøren havde for alvor sat et inspirationens korn i hans bevidsthed. Han var tidligere draget på mindre kirkerejser, især på Sjælland og Fyn, men her midt i arbejdet med *Løgneren* blev han inspireret til at skrive en folkelig bog om den danske landsbykirke. Den skulle illustreres af Havsteen-Mikkelsen. Hans beslutning blev påvirket af et besøg i et par norske kirker, og i Norge han havde tillige set en model af en dansk landsbykirke. Siden sommeren 1949 havde han da syslet med tanken og læst faglitteratur om emnet og skrev så i sin dagbog: "Det er tænkt at Arbejdet skal i høj Grad være præget af den Kendsgerning at Kirkerne stadig *er i Brug*."²

Han opstillede i dagbogen en foreløbig disposition for bogen, bl.a. med punkter som: "Det kristne Kultsteds Forhold til de gamle *Kultsteder* - Hør - Vi - Sal. Herred - *Sogn*." og "Kirkerne og *Landskabet*. Højtliggende som en Regel - Placering i Forhold til Landsbyens Gaard. Kirker i Landsbyer - Kirker udenfor - Sogne- og Herredsopbygningens arkitektoniske Skønhed."³

I årene 1949-1952 fulgte kirkerejserne, som resulterede i værket *Orm og Tyr*. Martin A. Hansen gjorde flittigt notater og foretog opmålinger på disse kirkerejser, og da de siden kom til at indgå som et væsentligt udgangspunkt for hans hypoteser om sakralnavne og sakralfelter, vil jeg opholde mig lidt ved disse kirkerejser.

Kirkerejserne

Først og fremmest var det Martin A. Hansen og Sven

Havsteen-Mikkelsen, der drog ud på kirkerejserne. Men også mange andre var med, da *Orm og Tyr* blev skabt. Det kunne være digteren Ole Wivel, som stod bag Wivels Forlag, det kunne være Knud W. Jensen, som var forlagets økonomiske garant, og som siden skabte kunstmuseet Louisiana, eller det kunne være færingen Regin Dahl, der i de år var knyttet til Wivels Forlag.

Man kan følge kirkerejsernes ruter og stoppesteder i Martin A. Hansens dagbøger, som blev udgivet i 1999. På Det kgl. Bibliotek ligger i Martin A. Hansen-Samlingen de mange notater, kort, skitser og opmålinger, som blev til på kirkerejserne.

Ole Wivel har beskrevet, hvordan kirkerejserne kunne foregå. De kørte nogle gange i en lånt bil, som var fyldt op med passagerer og bagage. Foruden tøj bestod den af Havsteen-Mikkelsens tegnegrej, et væld af historiske og arkæologiske bøger og små skrifter, som Martin A. Hansen altid tog med sig på sine ture, samt proviant når de færdedes langt fra kroer eller glemte tid og sted og klokken gik til midnat. Endnu et vigtigt arbejdsredskab for Martin A. Hansen var han uundværlige målebordsblade.

Også vennen Palle Lauring har beskrevet historikeren Martin A. Hansen i landskabet: "Martin A. Hansen var i marken ingen højtidelig anende poet," bemærker han og fortsætter med en levende beskrivelse, man nemt ser for sig, når man sidder med manuskripterne på Det kgl. Bibliotek:

Ved målet, de gamles levn - dysse eller kirke - stod han gerne stille et øjeblik, tilsyneladende i vildrede med mange ting, men det var kun en kort orientering. Arbejdet var sagligt, uden forloren værdighed, uden sentimentalitet. Pejlekompas, målebånd, vinkel og millimeterpapir, målebordsblade og notebog, arbejdet fik sin tid, en forståelse groede frem af det på stedet, pauser med diskussioner, men de var korte, målbevidst søgende, hans mund blev tæt og energisk, og de blå øjne lyste under brynene. Så klarede hans ansigt op i et smil, naturligtvis, og han lå. Overraskende opdagelser og kombinationer ændrede opgaven under arbejdet, det kunne være halvmørkt inden værket var gjort.⁴

Martin A. Hansen-Samlingen

Martin A. Hansen nåede langt omkring i *Orm og Tyr*. Her vil jeg koncentrere mig om hans teorier om det sakrale landskab. Lad mig indledningsvis beskrive det materiale, der findes til rådighed.

Som nævnt rummer Martin A. Hansen-Samlingen på Det kgl. Bibliotek de mange notater og optegnelser, han har foretaget enten ude i marken eller hjemme ved skrivebordet. Det drejer sig i vid udstrækning om notater til bestemmelse af sakraltopografien, dvs. lister med stednavne fra hele landet, som han skulle bruge til at indkredse sakrale steder i landskabet.

I samlingen findes også udkast med principielle betragtninger i manuskriptform, men aldrig offentliggjort. De bærer overskrifterne:

- 1° "Højkomplekset ved Syv Kirke, Sjælland", skrevet den 12. februar 1953,
- 2° "Eftersøgning af Jernaldervier. Metodologiske Bemærkninger" skrevet en uge senere den 19. februar 1953,
- 3° "Om Feltundersøgelserne" skrevet den 28. februar 1953, og
- 4° "Begrundelse for en Frekvensmetode til Isolering af gamle Sakralfelter" skrevet den 4. december 1953.

Det var meget lidt, Martin A. Hansen nåede at offentliggøre omkring det sakrale landskab. Den vigtigste artikel er "Gudernes Stræde" i *Jul i Roskilde* 1954, men han inddrog også delvist tanker om emnet i artiklerne "Viernes Gaader" i *Historisk Årbog for Randers Amt* 1954 og "Kuling over Vandfuld Herred" i et festskrift til forfatteren og journalisten Richardt Gandrup.

Som det fremgår, er der en vis begrænsning først og fremmest i materialets omfang og dernæst i forfatterens færdiggjorte arbejder. Vi sidder så at sige med hans forarbejder og kan blot følge ham et stykke vej indtil midten af 1955, da sygdom og døden rev ham væk fra skrivebordet og feltundersøgelserne. Omvendt er materialet righoldigt nok til, at man kan uddrage nogle interessante arbejdshypoteser. Vi ved, at han stod for at skrive artikler om sakraltopografien og beslægtede emner, for han nåede at skrive et oplæg til et historisk tidsskrift, *Ratatosk* (navnet på eget,

der bringer bud mellem krone og rod i den nordiske mytologisk Yggdrasil), som han skulle skrive og udgive sammen med Palle Lauring.

I Martin A. Hansen litteraturen har der ikke været stor opmærksomhed omkring forfatterens historiske interesse og forfatterskab i almindelighed og hans arbejde med sakraltopografien i særdeleshed. Vennen Palle Lauring skrev som den første om "Historikeren i landskabet" i mindebogen, der udkom kort efter Martin A. Hansens død i 1955. Palle Lauring havde de bedste forudsætninger for at skrive yderligere om Martin A. Hansen som historiker, men valgte efter et opgør med andre af forfatterens venner at vige fra at skrive yderligere om forfatteren. Opgøret var et led i den heftige kamp efter forfatterens død om, hvem der repræsenterede den mest korrekte tolkning af hans liv og værk.

Ole Wivel, også fra inderkredsen omkring Martin A. Hansen, har skrevet dels om kirkerejserne i *Gyldendals Julebog 1958* og dels om disse ekspeditioner og sakraltopografien i sin to-bindts biografi om ham; Bjarne Nielsen Brovst berører emnet i sin lille bog *Martin A. Hansen og Stevns - Kirkerejserne 1948-52*. Ved siden af Ole Wivels gennemgang i biografien er den vigtigste indføring i Martin A. Hansens historiesyn og arbejde med *Orm og Tyr* det grundige studie *Fortællerens rum*, som Birgitte Krejsager udgav i 1996.

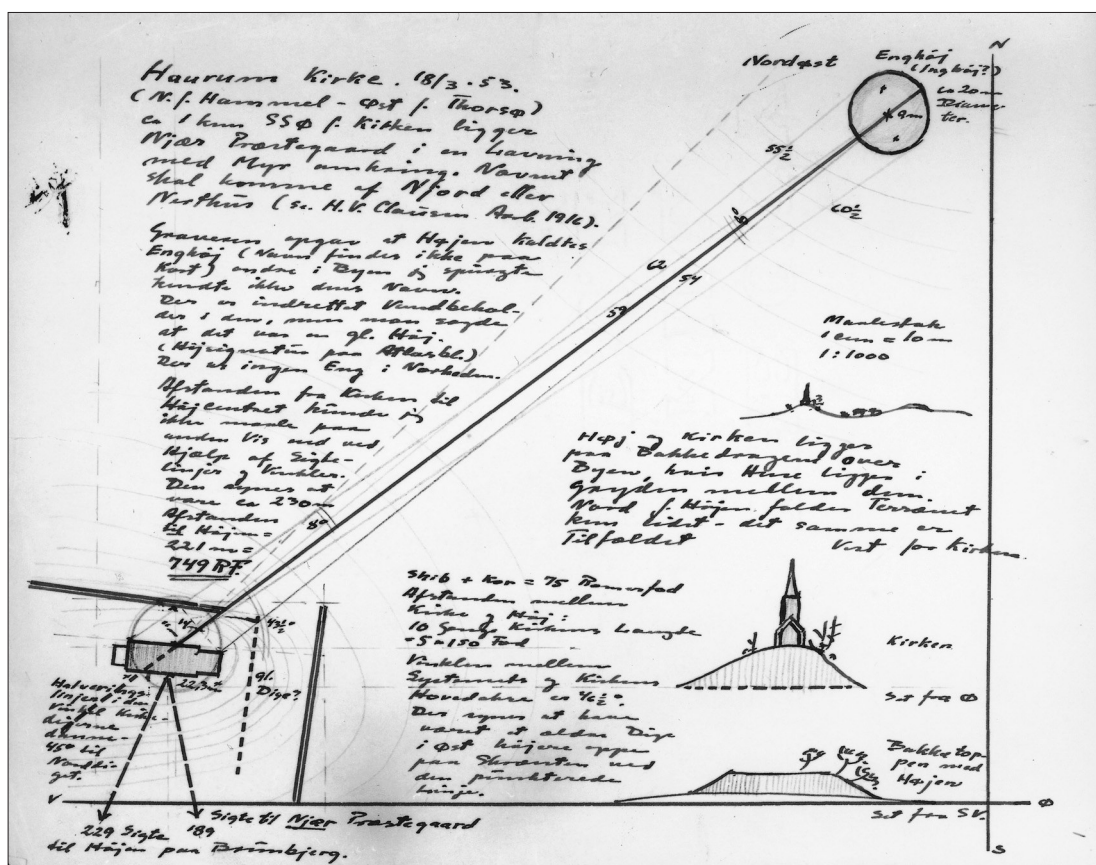
Enkelte forskere har desuden beskæftiget sig med emnet, uden at det dog har udmøntet sig i trykte bidrag.

Jeg vil nu gå trinvist frem med punktnedslag i Martin A. Hansens notater og de få offentliggjorte arbejder og slutte lig sammenfatte hans teori om det sakrale landskab.

Jernaldervier og landsbykirker

Den 31. januar 1953 skriver Martin A. Hansen i sin dagbog, at han og sønnen Hans-Ole om eftermiddagen var mødtes ved Kirke Syv Kirke med sognepræsten i Gadstrup-Syv, Christian Strange-Hansen, og lærer A. Strange Nielsen, lærer i Benløse og en af Ramsøegnens store lokalhistorikere. De havde bedt ham være med til at se nærmere på højerne ved Syv Kirke.

I dagbogen beskriver han kirkens og højenes placering i forhold til hinanden, højenes tilstand og indbyrdes afstand. Han udfører en detaljeret skitse og noterer afstandene i me-

Penneskitse af Havrum Kirke, udført af Martin A. Hansen. Dateret 18.3.1953.

ter og omregner målene fra meter til romerfod.

Interessen for landsbykirker, der lå placeret i tilknytning til høje, havde han fået skærpet på sine kirkerejser, og i første omgang havde han besøgt og nærmere undersøgt Jelling og Uppsala. I slutningen af 40'erne havde Ejnar Dyggves undersøgelser af Jelling og hans skelsættende skrifter om udgravningerne skabt stor opmærksomhed, og Martin A. Hansen fulgt med i Dyggves resultater og i den øvrige arkæologiske litteratur om helligstedet. En af Dyggves påvisninger var et stolpehul fra en træbygning, som var ældre end stavkirken under denne og bygget på selve viets jordsmon. Det måtte være et hedensk kulthus, et hov, placeret nøjagtigt på det sted, hvor der senere var opført to kir-

kebygninger. En påvisning af et sådant gudehov var skelsættende.

Martin A. Hansen begyndte at fundere nærmere over beslægtede træk mellem de to stor-vier i Jelling og Uppsala, og på grundlag af nøjagtige opmålinger i romerfod fik han den teori, at vierne de to steder havde tjent en anden kult end gravens. Han mente, at der var tale om trekant-vier, orienteret helt bevidst efter midsommergryets kult og med en beliggenhed, hvor folkehelligdom og kongevi forenes til et magtinstrument.

Ole Wivel skriver om Martin A. Hansens tidlige teorier:

Alene materialedyngerne til teoriens skriftlige udformning vidner om, hvor magtpaaliggende det var Martin A. Hansen at beskæftige sig med trekant-vierne og deres mulige kosmogonisk-kultiske karakter og konge- og folkepolitiske betydning - for ved deres hjælp at trænge dybere ind i trosskiftets religiøse og sociale baggrund, et hovedemne i Orm og Tyr.⁵

Martin A. Hansens studie af helligområderne i Jelling og Uppsala blev udgangspunkt for, hvad Ole Wivel betegner som en indgående, næsten manisk beskæftigelse i de senere år med jernaldervier i Danmark. Det var et emne, der hidtil kun havde været udforsket meget lidt.

Højene ved Syv Kirke

Igennem 1953 var tempoet højt hos Martin A. Hansen. Vi ved fra hans dagbøger og fra Sven Havsteen-Mikkelsens dagbøger, at de for land og rige rundt for at opmåle kirker og høje og studere stednavne.

I februar 1953 begyndte Martin A. Hansen at prøve at få styr på det efterhånden overvældende materiale. Han sammenfattede sin indsamlede viden om højkomplekset ved Syv Kirke i et maskinskrevet arbejdsblad.

Et spørgsmål, der optager ham, er orienteringen i forhold til verdenshjørnerne af den linie, man ved Syv Kirke kan tegne mellem høje og kirke. En sådan orientering anvender han på at give en omtrentlig datering af højkomplekset, og han refererer til andre fund:

Disse Omraader er gerne af langt større Udstrækning

end Komplekset ved Syv, og mig bekendt er der her i Landet hidtil kun paavist eet Sted, hvor et større planlagt og ved Maaling bestemt Anlæg indgaar i et sikkert meget ældre stort Sakralomraade, nemlig ved Jelling. Det er mig heller ikke bekendt, at der ved selve Syv-Komplekset er Navne, der er typiske for Navnestof i store ældre Sakralomraader. Det maa dog nævnes, at der, foruden en Bavnehøj tæt Øst f. Kirkebyen, i Landskabet i Nærheden af Syv findes flete ejendommelige Navne med uklar Tydning. I Sydøst ved Syv Holme: Ørnebjerg, oprindelig nok Ornebjerg. I Nordvest ved Overgangen til Bymarkerne ved Øm, som fra gammelt har hørt til Syv. Sg.: Kumlegrd. og Hvilebjerg.⁶

En første sammenfatning hos Martin A. Hansen går på to ting: Dels at højkomplekset er retningsbestemt, nemlig nordnordvest-sydsydøst - en tilsvarende orientering peger han på ved de nogenlunde samtidige skibssætninger ved Lejre. Dels at han ser en konstruktion, der har så mange mærkelige talforhold, at det næppe kan være en tilfældighed.

Derefter skriver han:

Den umiddelbare Slutning, man fristes til at drage af disse Forhold er den, at det er et storslaaet Gravvi, sikkert for en mægtig Slægt, maaske en Høvdingæt, og rimeligvis fra en sen Periode i Oldtiden. Afstanden fra Syv Kirke til Sylshøj, hvor Salhaugum-Thulens Sten blev rejst, næppe længe efter 800 e. Kr. er i Luftlinie kun 5 1/2 Km, og der er kun et Par Kilometer til Stedet, hvor der i en yngre Tid, Absalons, sad en sikkert mægtig Bryde, endvidere er der som paavist af Strange Nielsen ikke langt til Ramsø Herreds gamle Tingsted. Landskaberne her har i gammel Tid, saavel politisk, retsligt, religiøst som med Hensyn til Trafik- og Ejendomsforhold været saare betydningsfulde, og det er da en meget rimelig Tanke, at der her i senere Vikingetid kan have siddet et Høvdingæt, der meget godt kan have Forbindelse med eller være identisk med Thulætten i Salløv...⁷

Ydermere inddrager Martin A. Hansen igen orienteringen af højkomplekset, for sydøst synes i flere af de forhisto-

Foto af en af gravhøjene ved Syv Kirke, som Martin A. Hansen studerede flittigt og foretog mange opmålinger af. Foto: Henrik Denman.

riske perioder at have været dødsrigets hjørne. I Syv stemmer det med, at sydfoden ved Kirkehøj er anlæggets geometriske centrum, og at det centrale helligområde - måske med et kulthus før kirken blev opført - ligger nærmest syd for højen. Martin A. Hansen sammenfatter:

Maaske vi da i Syvkomplekset har et Monument over den Fædrekult og Dødedyrkelse, der har spillet en stor Rolle i sennordisk Tid, men er fyldigere og klarere bevidnet i norske end i danske Traditioner.⁸

Martin A. Hansen er klar over, at der er tale om usikre slutninger, og at de må be- eller afkræftes af udgravninger på stedet. I øvrigt kan man også i dagbogen læse, at han indimellem bliver i tvivl om holdbarheden af sine teorier. Han påpeger i sit arbejdspapir dog, at Harald Andersen i *Kuml* 1952 har skrevet, at der ved et stort antal nordiske kirker

findes oldtidshøje tæt ved kirkebygningen, men at få af landets kirkegårdshøje er undersøgt og udgravet efter moderne principper.

Også den tilsyneladende brug af romerfod beskæftiger Martin A. Hansen sig med i sit arbejdspapir. Han mener, at det har været helt bevidst at anvende romerfod:

Dette tyder da paa, at Romerfoden i et rundt Mangefold, 150 Fod, udgør et idealt Grundmaal i Anlægget, og at rimeligvis Centralomraadet med Høj og Kirkegrund har haft dette Hovedmaal. Dette gaar 7 Gange op i Afstanden mellem Fløjhøjene - efter vore Maal kun med faa Fods Unøjagtighed...⁹

Da brugen af runde tal i romerfod ikke kendes herhjemme i bygningsanlæg fra før det 10. århundrede, er det nærliggende for Martin A. Hansen at antage, at Syv-komplekset er endeligt udformet et stykke op i 900-tallet, og at der er tale om et sent jernalderværk, som må have arkæologisk interesse "- ikke blot til Bekræftelse af Maalingernes Resultat - men fordi der her er et relativt velbevaret Monument, der rimeligvis kan øge det endnu sparsomme Materiale om Vikingetids sakrale Bygværker."

Mens Martin A. Hansen arbejdede minutiøst med at granske målebordsblade og være på ugentlige rejser for at foretage opmålinger i landskabet, hæftede han sig ved ejendommelige stednavne, som han kendte fra andre dele af landet. Han fik den tanke, at de måske kunne fortælle noget om hemmeligheden ved jernalders tro og kultsteder, hvis man studerede dem i forbindelse med jordfund. Vi skal nu se på, hvordan han prøver at få has på dette nye materiale i et arbejdspapir, maskinskrevet og dateret den 19. februar 1953 - blot en uge efter det arbejdspapir, jeg netop har gennemgået.

Sakralnavne

"Eftersøgning af Jernaldervier. Metodologiske Bestemmelser" har Martin A. Hansen skrevet øverst på et flersidet arbejdspapir, hvor han yderligere søger at få hold på det mægtige materiale om den sakrale topografi.

Han tager først fat på stednavne. De stednavne, som har interesse i denne sammenhæng, inddeler han i tre grupper:

1. Visse sakralnavne, som filologer og stedsnavneforskere er enige om.
2. Hypotetiske sakralnavne, som forskerne er uenige om.
3. Ubestemte navne, dvs. navne, som har en højere frekvens i eller udenfor et felt, men dog ikke så klart som de navne, man ville placere i gruppe 2.

Martin A. Hansen fremsætter den hypotese, at en række sakralområder fra jernalder, der dog muligvis kan have deres oprindelse i foregående perioder, er meget udstrakte - op til 5-10 km. Hans underhypotese er, at sakralområders størrelse skyldes to forhold: Dels at de har alderslag, hvor måske dele af området var forældet i kultisk betydning i senere tider, men har bevaret navnene. Dels skyldes kultform ved større fester, f.eks. gudekørsel inden for området, eller at man gav forskellige ofre, og at ceremonier foretog på forskellige lokaliteter indenfor området.

Martin A. Hansen noterer bl.a., at hvis man kun støttede sig til kendskabet til kristendommens ældste litterære tradition, vil det være umuligt at slutte sig til blot lidt yngre kristen kultform og kulthus. Derfor gælder det om at arbejde ud fra flere vinkler for at forsøge at forstå den historiske helhed. Han skriver:

Den videnskabelige Syntese bør være et saavidt muligt nært og troværdigt Afbillede af den forsvundne historiske Helhed. Nar det drejer sig om forhistoriske Tider uden betydelige litterære Kilder er det netop Helheden vi savner, og den maa anses for det primært vigtigste i det forsvundne, betydningsfuldere end ethvert sikkert Enkeltfænomen.¹⁰

Martin A. Hansen havde - som tidligere nævnt - foretaget en råundersøgelse af Sjælland og dele af Jylland ud fra målebordsblade og atlasblade og ture i landskabet. Dette arbejde henviser han til og skriver så:

Jeg har fundet en Række Navne, som jeg, endnu uden statistisk Behandling, kan sige har høj Frekvens ved Sakralomraader og som man derfor med en vis rimelighed kan anvende som Ledenavne. Indtegnede har det store Flertal af Felter, adskillige mere tvivlsomme med-

taget, vist sig at ligge dels ved vigtige Færdselsleder, ved politiske Knudepunkter, ved Skel hvor flere Herreder mødes eller ved Koncentrationer af gamle Landsbynavnetyper. I en Række Tilfælde, der udgør det store Flertal af de af mig kendte, ligger vigtige arkæologiske Fund inden for disse Felter.¹¹

Martin A. Hansen mente, at metoden havde vist sig at være anvendelig, men at den skulle gøres mere præcis og forfinet. Han nævner én af sine væsentlige inspirationskilder, Gunmund Schütte, der indarbejder metoden i sin *Offerpladser*. Martin A. Hansen kritiserer ham dog for at drage for mange løse slutninger.

Hans næste skridt er ifølge arbejdspapiret at udvide materialet, så det foruden Sjælland også omfatter væsentlige dele af Jylland, Fyn og Bornholm. Hans køreplan ser nu således ud:

Rent skønsmæssigt udpeges saa de sikreste Felter, rette-
re de mest tynde og tvivlsomme skydes ud, for det gæl-
der vedblivende om at Materialet er stort. Dernæst ud-
skrives og opstilles hele Navnestoffet, og de enkelte
Navnetyperes Frekvens i og udenfor Felter undersøges
ved Optælling. Alle Typer med høj Frekvens i Felter ud-
drages og kun de faar Anvendelse i det videregaaende
Arbejde.¹²

Martin A. Hansen peger samtidig på, at man skal være opmærksom på fejkilder. Men i det fortsatte arbejde skal man så inddrage arkæologisk stof af sakral natur, større gravfelter og højsystemer, som er påfaldende. Hertil kommer sagn og andet folkløristisk materiale, om end med en vis forsigtighed.

Når dette omfattende stof er lagt frem, skal man kun fortsætte med at undersøge de felter, hvori alle tre typer stof findes: navne, fund og minder. De felter, der nu træder frem, skal yderligere kortlægges, og hvis arbejdet bliver for uoverkommeligt, skal man udvælge de rigeste felter.

Martin A. Hansen var således nu godt i gang med at få styr på metoden og stoffet, og som naturligt var, prøvede han sine teser af først og fremmest på Lejreegnen. Han slutter sit arbejdspapir med følgende opsummering:

Arbejdet har allerede blottet 2 Anlæg der synes at være Vikingetidssystemer, Syv og Randbøl, det sidste kun studeret paa Kortet. Jeg vil naar det falder sammen med andre Ærinder, men for Sjælland dog under Udflugter ogsaa ene for dette Formaals Skyld, opmaale Afstande paa Steder, hvor Høje eller Højtomter ligger nær Kirker eller iøvrigt har en lignende Karakter som ved Jelling - Syv - Randbøl. Det er muligt at Sakralanlæg af den Natur betegner de gamle Viers Funktionsophør.¹³

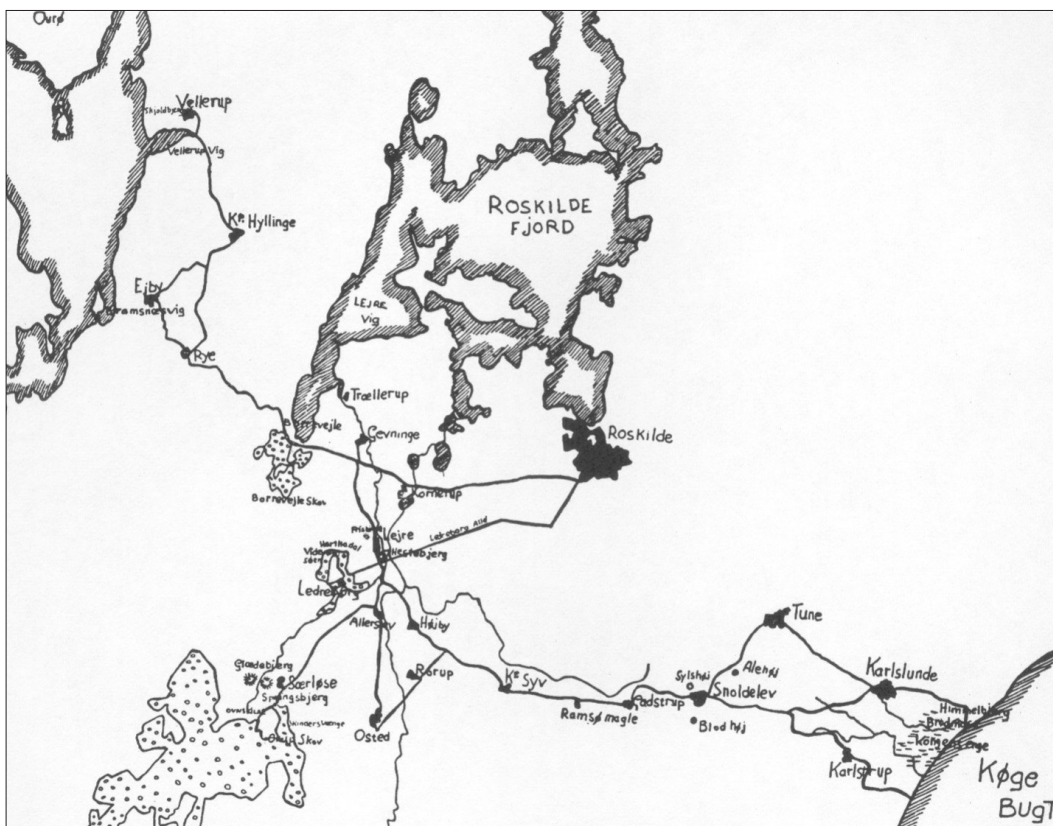
Såvidt arbejds papiret med de metodologiske overvejelser. På et andet papir har han noteret en liste med kirker, der har høje nær kirken og kirkegården eller på selve kirkegården: Her finder vi navne som Kirke-Hyllinge, Kirke Syv, Herstedøster, Haarlev, Randbøl - Jelling, Elmelunde på Møn og Karlstrup ved Tune.

Af andre notater vi kan se, at han den 6. marts 1953 har besøgt og foretaget opmålinger af Randbøl kirke og højsystemet, og tilsvarende opmålinger har han foretaget af Mal-le kirke og høje den 10. marts, Vejrum kirke den 12. marts, og så fremdeles - og den 4. april tog han til Kirke-Hyllinge for at foretage opmålinger sammen med sønnen Hans-Ole. Alle notater består af minutiøst udførte kortskitser med opmålingerne og af beskrivelser af højsystemets beskaffenhed.

Gudernes stræde

Hidtil har vi fulgt Martin A. Hansen på nært hold i hans arbejds værelse, fulgt med ham på ekskursionerne til kirker og de tilhørende højsystemer, opmålingerne på skitseblokken og de efterfølgende næsten kunstnerisk udførte rentegninger hjemme, fulgt hans minutiøse arbejde med at fremdrage de ældste stednavne og fulgt hans arbejde ved skrivemaskinen med at sammenfatte stof og metodik. Jeg vil herefter se nærmere på den mest dybtgående og derfor den vigtigste tekst, han offentliggjorde om sakraltopografien, "Gudernes Stræde" i *Jul i Roskilde* 1954.

Udgangspunktet i artiklen er observationer i flere lag på Lejreegnen. Han noterer sig, at det vrimler med gravhøje i et sådant antal, at Lejrebakkerne næsten kan regnes som én stor gravbanke.

Herefter går han videre til stednavnestoffet. Her er Hestebjerg, hvorom han skriver, at når man finder stednavnet i selskab med navne af gammel hedensk klang, minder det om en tid, da hesten spillede en stor rolle i kulten. Her er Frisbjerg, som knyttes til Frir, et mindre kendt tilnavn til guden Frøj. Og her er Blodhøj, der hentede sit navn fra blot, dvs. offer, og der er Hanebjerg, der minder om hanen, som var en offerdyr. Martin A. Hansen skriver nu forsigtigt:

Nu er Gudevognen i Gang, paa Vej ud til de viede Pladser, hvor Folk blotede og festede og dansede, altsammen for med menneskelig Lidenskab at hjælpe Guden med at skaffe Aaring og Lykke over Landet. Men en kraftig Frugtbarhedsguddom har ikke bare kørt paa de nære Marker i Lejre. Toget er gaaet videre ud.¹⁴

Han antyder her tegningen af den vej eller rute, der i virkeligheden er emnet for artiklen og for den samlede forståelse af gamle stednavne og helligpladser, der ligger som et bælte syd for Roskilde, og som giver ham en ny forståelse

Skitse over "Gudernes Stræde", tegnet af Hans-Ole Hansen. Fra Jul i Roskilde 1954.

se af Lejres store betydning i vikingetiden. En urgammel vej, som han benævner gudetogets rute, har været meget større end blot Lejreengen - den er i Martin A. Hansens fortolkning gået fra Vellerup Vig på Hornsherreds vestkyst via Kirke Hyllinge, Lejre, Kirke Syv og Snoldelev, Karlstrup ud til Køge Bugt. Vejen er ca. 40 km lang, og Lejre ligger omtrent i midten.

Han fortsætter med en mere detaljeret beskrivelse af forskellige lokaliteter på vejen - lokaliteter, som vi kan nikke genkendende til fra de mange udflugter, opmålinger, noter og arbejdsplaner.

I den ene ende af ruten har der været flere landingspladser på en kyststrækning fra Bramsnæsvig til Vellerup, og to grene af vejen er gået over Ejby og Rye, hvor der ligger mange oldtidsminder. I den anden ende af vejen finder man ved Køge Bugt Karlslunde-Karlstrup moser, som har dannet en lun og sejlbar vig, hvorfra man kunne komme videre ind i landet. Den gamle vej er afmærket af gravhøje, og denne rad af høje og grave fra forskellige tider følges hele vejen med størstengrave, som var de første, og som for Martin A. Hansen vidner om, at denne vej er omkring 4000 år gammel.

Martin A. Hansen fortolker den gamle gudevej således:

En Magthaver, som slog sig op et Sted ved denne Linje, maatte søge at beherske baade hele Vejen og Farvandene ud for dens Ender. Lykkedes det, sad han ogsaa inde med en Nøglestilling paa Sjælland. Raske Hestfolk kunde naa igennem fra Hav til Hav, mellem de to for Sejlads rørigste af Sjællands store Indskæringer, paa bare et Par Timer, hurtigere end Mandskab kunde flyttes med Skibe uden om Øen. Signaler kunde dog naa igennem meget hurtigere end en Hest. Fra Højderne ved Tune-Snoldelev, hvor Bugten øjnes, gaar Blikket i eet Sæt til Lejrebakkerne og derfra flyve Øjesynet uhindret til Bakkedrag oppe ved Isefjord. Bavnehøje, Lysbjerg, Lyshøj, Navne paa gamle Signalsteder ligger ogsaa som et Net op over Strøget. (...) ¹⁵

Martin A. Hansen ser for sig de gamle Lejrekonger som ræve med flere udgange og med sporer i begge Sjællands flanker, og området må i hans øjne have udgjort ryggraden

i den begyndende organisering af riget - hvor en politisk enhed også har betydet en officiel kultisk enhed. Kort sagt: Det vigtige hærstræde har også været gudernes vej:

Vejens Kraft og Ælde maa sige os, at den har bundet Folk og Herreder fast sammen langs den. Vi maa sikkert prøve at forstaa alle betydelige Overleveringer i dens Sammenhæng. Jeg tror, at Lejre var dens urgamle kultiske Centralsted, men ellers kan meget i Lejretraditionerne være Fælleseje for Stederne langs denne Aare, hvor Kongerne sikkert har haft Gaard og Gods mere end eet Sted.¹⁶

Til to steder knytter der sig traditioner bl.a. om ofringer af mennesker og dyr og om, at der i oldtiden hvert 7. eller 9. år var store offerfester, hvor der blev ofret ni drenge, ni piger, ni heste og ni haner til guderne. Martin A. Hansen vil ikke drøfte kildeværdien af disse overleveringer, men konstaterer blot, at de hårdnakket fæstes til to steder - Snoldelev og Kirke Syv.

Holder vi os her blot til Kirke Syv, beretter han, at "amatører" i 1953 påviste ved Kirke Syv, at kirken ligger mellem højene på en sær måde med påfaldende tal i målene på lokaliteten - tal, der måske vidner om, "at Stedet var sakralt før Kirkens Tid". Tilsvarende tal skriver Martin A. Hansen er knyttet til kirkerne i Karlstrup i sydøst, Kirke Hyllinge og Vellerup i nordvest:

Vor Rute omfatter flere af den Art Fænomener end det øvrige Sjælland tilsammen. Ifølge disse Eftersøgninger. Men Frugterne maa vente paa en Vurdering til Sakraltopografien er bedre udviklet.¹⁷

Martin A. Hansen nåede ikke så meget længere med sine studier af sakraltopografien og de vidnesbyrd, den efter alt at dømme kunne bidrage med til forståelsen af overgangen fra hedenskab til kristendom. *Jul i Roskilde* med hans artikel om gudernes stræde udkom i december 1954. I julen samme år blev han syg og kom sig ikke mere. Han døde den 27. juni 1955 på Bispebjerg Hospital.

Slutning

Jeg har i det foregående forsøgt at belyse Martin A. Hansens arbejde med sakraltopografien og det sakrale landskab. Dette arbejde knytter sig til det store arbejde om trosskiftet i Danmark, der resulterede i bogen *Orm og Tyr*. Der er i sagens natur en del vanskeligheder og usikkerheder forbundet med netop det emne, fordi vi har at gøre med noget så immaterielt som tro, og der findes ingen samtidige skriftlige kilder, der belyser trosskiftet.

Martin A. Hansen fandt imidlertid hjælp til at forstå trosskiftet bedre i det sakrale landskab, hvor han blev inspireret af udgravninger og studier af helligområderne i Jelling og Uppsala. I sine sidste leveår kaster han sig med stor iver over jernaldervier i Danmark. Han blev opmærksom på spor efter disse vier, da han flyttede til Lejre. Under den minutiøse granskning af målebordsblade hæftede han sig ved ejendommelige stednavne, som han kendte fra andre dele af landet, og han fik den tanke, at stednavnene kunne røbe noget om hemmeligheden ved jernalders tro og kultsteder, især hvis man studerede dem i forbindelse med jordfund. Jeg har fulgt hans arbejde i marken og ved skrivebordet tæt, og sammenfattende koncentrerer hans stof og metoder sig om følgende.

Der findes flere steder i landet høje eller højkomplekser, der ligger ved kirker og ved eller på kirkegårde. Deres indbyrdes placering og afstand - målt i romerfod - havde så store sammenfald, at de ikke kunne være tilfældige, men tværtimod vidner monumenterne om den fædre kult og dødedyrkelse, der har spillet en stor rolle i sennordisk tid. Martin A. Hansen går videre med en hypotese om, at disse sakrale lokaliteter ikke blot har haft en kultisk-religiøs betydning, men tillige en politisk betydning. Han nåede at udnytte sit omfattende materiale til studiet af Lejreeggen, hvor han ud af rækken af sakrale steder så en urgammel vej, kaldet gudernes stræde, mellem Isefjorden og Køge Bugt.

Martin A. Hansens sakraltopografiske studier forblev ufuldkomne, så vi har kun antydningerne af hans tolkninger af det sakrale landskab, men selv disse fragmenter bidrager dog til at kaste et interessant lys over, hvordan gamle kultsteder har bevaret deres betydning i nye rammer, nemlig i vore gamle landsbykirker.

Noter:

- ¹ "De gamle Helligdomme" i: *Aarhuus Stiftstidende* 9.9.1940.
- ² Martin A. Hansen: *Dagbøger*, udg. af Anders T. Andersen og Jørgen Jørgensen. Bd. II: 1947-55. Kbh. 1999, s. 754.
- ³ Sst. s. 754-55.
- ⁴ Palle Lauring: "Historikeren i landskabet" i: Ole Wivel (red.): *Martin A. Hansen til minde*. Kbh. 1955, s. 96.
- ⁵ Ole Wivel: *Martin A. Hansen. Bd. II: Fra Krigens Aar til Døden*. Kbh. 1969, s. 274.
- ⁶ Martin A. Hansen: "Højkomplekset ved Syv Kirke, Sjælland". Utrykt.
- ⁷ Sst.
- ⁸ Sst.
- ⁹ Sst.
- ¹⁰ Martin A. Hansen: "Eftersøgning af Jernaldervier. Metodologiske Bemærkninger". Utrykt.
- ¹¹ Sst.
- ¹² Sst.
- ¹⁴ Sst.
- ¹⁴ Martin A. Hansen: "Gudernes Stræde" i: *Jul i Roskilde 1954*, s. 15
- ¹⁵ Sst. s. 17.
- ¹⁶ Sst.
- ¹⁷ Sst.

Litteratur

Utrykt

Martin A. Hansens notater, opmålinger og manuskripter om sakraltopografien, indsamling af navnestof, opmålinger af oldtidslevn, korttegning m.m. findes på Det kgl. Bibliotek KB 102.

Trykt

Hansen, Martin A.: "Gudernes Stræde" i: *Jul i Roskilde 1954*, s. 14-18.
Krejsager, Birgitte: *Fortællerens rum*. København 1996. 294 s.
Nielsen Brovst, Bjarne: *Martin A. Hansen og Stevns. Kirkerejserne 1948-52*. Herning 1987, s. 59-95.
Wivel, Ole: "Paa rejse i Jylland med Martin A. Hansen" i: Carl Bergstrøm-Nielsen (red.): *Gyldendals Julebog 1958. Mødet med danske Digtere*. Kbh. 1958, s. 108-12.
Ole Wivel: "Sakraltopografien" i: *Martin A. Hansen. Bd. II: Fra Krigens Aar til Døden*. Kbh. 1969, s. 272-80.

Denne artikel har tidligere været trykt i *Magasin*, udgivet af Det kongelige Bibliotek.